

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

СВЕРШКО Олена Віталіївна

ЦІНІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ У ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ МОЛОДІ
ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА (соціологічний аспект)

22.00.06-

соціологія культури, науки та освіти

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата соціологічних наук

Харків - 1994

00777159 (-)

дисертація є рукопис

AB 31.295

Дисертацію виконано у Харківському державному педагогічному університеті ім. Г. С. Сковороди

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор
Уварова Євгенія Лаврентіївна.

Офіційні опоненти: доктор соціологічних наук,
професор Бакіров Віль Савбанович
кандидат філософських наук, доцент
Поступний Олександр Миколайович.

Провідна організація - Українська державна юридична академія, м. Харків.

Захист відбудеться 20 грудня 1984 р. о 14 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.02.02.06. Харківського державного університету за адресою 310007, м. Харків, вул. Мירוносицька, 1, соціологічний факультет, ауд. 2-28

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського державного університету

Автореферат розіслано 19 грудня 1984 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради Шермет І. І.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Актуальність теми дослідження. Одним із найменш вивчених аспектів життєдіяльності постсоціалістичного суспільства є трансформації ціннісних орієнтацій у політичній культурі, яка сама ³ зазнає суттєвих змін⁴, стаючи антиавторитарною, що передбачає багатоманітність політичної творчості і політичної поведінки. Зрушення такого типу, які несуть у собі соціально перетворюючий заряд, багато в чому залежать від того, як здійснюється політична соціалізація молоді в окреслений період. У цьому зв'язку актуальність аналізу ціннісних орієнтацій у політичній культурі молоді постсоціалістичного суспільства не викликає сумнівів, оскільки йдеться про історичний вибір шляху розвитку нашого суспільства, і вибір цей робить підростаюче покоління. Даний процес не є спонтанним. На нього можна ціле спрямовано впливати. Адже становлення нового типу соціокультурних відношень передбачає не тільки освоєння молоддю усіх форм людської життєдіяльності, які сформувалися у період її соціалізації, але і творчість нових, що найбільш точно відповідають потребам часу. Сьогодні молодь більшою мірою, ніж інші вікові групи, незадоволена ходом соціально-економічних процесів, а також відсутністю можливостей використання свого трудового потенціалу. Це впливає на формування її соціального і духовного обличчя. Основні тенденції у масовій молодіжній свідомості є відображенням процесів соціальних, економічних і політичних, що відбуваються у соціумі. Інтенсивний розвиток у сучасному світі засобів масової інформації і пропаганди, зв'язку, транспорту, розширення культурного обміну не тільки створюють більш сприятливі можливості залучення молоді до соціально-політичних процесів, але і ускладнюють для неї вибір справжніх духовних цінностей. Усе це додатково актуалізує тему дослідження ціннісних орієнтацій у політичній культурі молоді

постсоціалістичного суспільства.

Об'єктом даного дисертаційного дослідження є основні тенденції формування ціннісних орієнтацій у політичній культурі молоді постсоціалістичного суспільства, зафіксовані у засобах масової інформації, громадській думці, а також концептуально осмислені у роботах вітчизняних та західних соціологів, політологів, філософів.

Предметом дослідження є еволюція тенденцій ціннісних орієнтацій у політичній культурі молоді і її рефлексія у суспільній свідомості постсоціалістичного суспільства. Під час дослідження дисертант висуває гіпотезу: політична культура постсоціалістичного суспільства не тільки визначає ціннісні орієнтації молоді, але і сама залежить від їх смислової інтенціональності.

Ступінь наукової розробки проблеми. Хоча систематичний аналіз ціннісних орієнтацій у політичній культурі молоді постсоціалістичного суспільства здійснюється вперше у вітчизняній соціологічній літературі, однак окремі його складові частини розроблені глибоко. Тут слід перш за все назвати фундаментальні дослідження з проблем визначення соціального статусу молоді у сучасному світі. Великий внесок у цьому напрямку у 60-70-і роки зробили західні філософи і соціологи: К.Аллербек, К.Кеністон, Г.Маркузе, Ч.Рейч, Т.Розак, Ф.Фрідман, Х.Шельски та ін. Особливо глибоко і всебічно ними досліджено проблему відчуження молоді /теорії "юнацького ізоляціонізму", "конфлікту поколінь" та ін./, а також різні форми ірраціональної поведінки молоді. У 80-90-і роки значну увагу цим проблемам приділяють Г.Глесснер, К.Шеррер, Д.Денантес, В.Хейтмаєр та ін.

Проблема ціннісних орієнтацій займає певне місце і у дос-

лідженнях радянських філософів, соціологів, політологів: Андрущенко В.Н., В.І.Астахової, В.С.Бакірова, С.С.Баразгової, В.Ю.Баркова, І.В.Бестужева-Лади, А.К.Бичко, А.А.Галкіна, Н.Ф.Головаґого, Е.І. Головахи, Ю.М.Климова, І.С.Кона, М.Д.Култаєвої, В.Ф.Левичевої, В.Т.Лісовського, В.А.Лукова, В.П.Мошняги, Ю.А.Ожегова, Н.Ф.Осипової, В.Л.Осовського, В.С.Пазинка, І.М.Попової, В.Л. Прозорова, П.Н.Решетова, О.О.Ручки, Л.В.Сохань, Є.Л.Уварової, В.П. Худавердяна, Н.І.Черниш, В.А.Шахова, С.І.Шкаратана, В.Д.Щегорцева, О.О.Якуби та ін. Зміни ціннісних орієнтацій у політичній культурі молоді постсоціалістичного суспільства відзначаються у ряді соціологічних досліджень, проведених інститутом проблем молоді України, Харківським державним педагогічним університетом ім. Г.С.Сковороди з участю автора, Львівським державним університетом, Харківським державним університетом.

Слід також відзначити, що процеси, які відбуваються при формуванні політичної культури молоді, не завжди об'єктивно висвітлювались у радянській суспільнознавчій літературі. Інколи без достатньої аргументації, на підставі існуючих стереотипів, відкидались ідеї і погляди західних теоретиків з питань становлення політичної культури. Саме цим пояснюються спроби відходу від аналізу конфлікту поколінь. Такий підхід спотворював реальну картину відносин між поколіннями у радянському суспільстві, без якої неможливо аналізувати роль ціннісних орієнтацій у політичній культурі молоді.

Крім того, у так званий період застою не було предметом дослідження те, що відбувалося у молодіжному середовищі інших соціальних систем. Окремі дослідники проблем молоді /В.А.Прозоров, Е.М.Розенталь, П.Н.Решетов / унікали аналізу причин безвихідності, відсутності життєвих перспектив, прита

манних підростаючому поколінню, компенсації їх духовної еміграції "пошуками нової релігійності", "заглибленням у почуттєво-емоціональний світ".

Великі якісні зміни у політичному мисленні, як правило, викликаються потребою довести рівень і інструментарій політичної думки до досягнення радикальних перетворень у розвитку суспільства, нових небезпек і нових можливостей, що несуть у собі переломні епохи.

✓ Здійснюючи функцію соціалізації особистості, політична культура, перш за все, означає, що у людини є наявним певний запас політичних знань, інформація про форму існуючих у суспільстві соціальних відносин і відповідний їм політичний лад, про права і обов'язки громадянина, соціальні ролі особистості на різних етапах і рівнях функціонування політичної системи, про політичні цінності і ціннісні орієнтації. Важливою функцією нової політичної культури є консолідація різних політичних сил навколо революційного оновлення світового співтовариства. Здійснюється формування повноправних політичних суб'єктів, одним із яких є молодь. Значний внесок у даному напрямку зробили українські ювентологи - співробітники українського науково-дослідного інституту проблем молоді: М.Ф.Головатий, В.О. Головенько, О.Балакірева, В.В.Євтух, Н.Трегубова, а також: М.Д. Култаєва, Я.М.Півнева, Е.Л.Уварова, В.О.Шахов, І.І.Шеремет, Н.І.Черниш та ін. Дисертант на основі аналізу названих джерел, матеріалів соціологічних досліджень намагається визначити витоки формування ціннісних орієнтацій у політичній культурі молоді постсоціалістичного суспільства. Такий підхід є першою спробою широкого аналізу окресленого кола проблем в українській соціологічній і політологічній думці.

Таким чином, дослідження ціннісних орієнтацій у полі-

тичній культурі молоді постсоціалістичного суспільства дисертант починає не на голому місці. Розв'язання поставлених у дисертації проблем значно полегшується тим, що молодь і її політична культура вже досліджувались українськими і зарубіжними суспільствознавцями.

Методологічна і джерелознавча основи дослідження. Методологічним фундаментом дисертаційного дослідження є соціально-історичний системний підхід до феномену політичної культури, суттєві, структурні компоненти якої розглядаються як ціннісні орієнтації. Загальнотеоретичні соціологічні установки доповнюються соціологічними дослідженнями. Під час селекції матеріалу дисертант прагнув відтворити широку панораму думок з формування політичної культури молоді, включаючи його власні соціологічні дослідження, а також аналіз самооцінки і самосвідомості молоді.

Системний підхід до ціннісних орієнтацій у політичній культурі молоді є провідним у дисертації, він обумовив селекцію матеріалу і логіку викладу, дав змогу розкрити причини складностей, що виникають між різними політичними рухами, партіями і молоддю.

Мета дослідження полягає у теоретичному осмисленні соціокультурного аспекту ціннісних орієнтацій у політичній культурі молоді на основі соціологічної інтерпретації широкого емпіричного матеріалу щодо формування політичної культури молоді у період становлення державності України.

Для досягнення поставленої мети у дисертації визначено такі завдання:

- визначити об'єктивні і суб'єктивні передумови зміни ціннісних орієнтацій у політичній культурі молоді у постсоціалістичний період;

- виявити домінуючі політичні цінності у свідомості молоді України і показати їх вплив на якісні характеристики постсоціалістичного суспільства ;

- простежити за взаємодією цілеспрямованого і спонтанного формування ціннісних орієнтацій у політичній культурі молоді постсоціалістичної України

Наукова новизна полягає в тому, що на основі системного аналізу, враховуючи сучасні реалії визначено соціокультурні фактори ціннісних орієнтирів у політичному вихованні підростаючого покоління, розкрито їх роль у політичній культурі постсоціалістичного суспільства;

- встановлено, що об'єктивними передумовами зміни ціннісних орієнтацій у політичній культурі молоді є кардинальні перетворення не тільки у політичному житті, але і сукупного соціально-культурного поля, у якому діє молодь;

- показано роль суб'єктивного начала у змінах ціннісних орієнтацій підростаючого покоління, що зумовлено принципово новою соціальною ситуацією, коли знецінюється досвід попереднього покоління;

- доведено, що у системі політичного виховання підростаючого покоління ціннісні орієнтації виступають смислоутворюючим фактором, обумовленим напрямками суспільного розвитку у період становлення державності України;

- показано, що за відсутності цілеспрямованого формування ціннісних орієнтацій у політичній культурі молоді постсоціалістичного суспільства починає домінувати політичний нігілізм, а також ціннісні орієнтації анархізму і правового екстремізму.

Теоретичне та практичне значення роботи. Дослідження має теоретичне та практичне значення. Його результати у по-

дальшому можуть бути використані при розробці практичних рекомендацій і прогнозування різних ситуацій політичної поведінки молоді у постсоціалістичному суспільстві.

Результати даного дослідження можуть бути використані у курсах соціології, політології, політичної соціології, соціальної філософії, спецкурсах із соціології культури, освіти, науки.

Апробацію результатів дослідження здійснено автором у виступах на міжнародних конференціях у Харкові: "Молодь у посттоталітарному суспільстві: український варіант" - 1993 рік; "Девіантна поведінка неповнолітніх і молоді: можливості впливу" - 1994 рік; під час написання навчального посібника з "Основ політології" для студентів-заочників педагогічних вузів, при проведенні семінарських занять зі студентами факультету іноземної філології Харківського державного педагогічного університету.

Структура дисертації підпорядкована меті і завданням дослідження. Дисертація складається із вступу, двох глав, чотирьох параграфів, заключення і списку використаної літератури.

Основний зміст роботи.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, показано ступінь її розробленості, сформульовано мету дослідження. Викладено основні положення, які розкривають новизну і практичну цінність дисертаційного дослідження.

У першій главі дисертації - "Ціннісні орієнтації у політичній культурі: соціокультурний аспект" проаналізовано соціокультурні детермінанти ціннісних орієнтирів у політичній культурі молоді і особливості політичної соціалізації студентів у постсоціалістичний період.

Постсоціалістичний період висуває завдання розкріпачення індивіда, автономізації громадянського суспільства, ліквіда-

ції бюрократичних перекручень, перетворення державних структур в органи, підлеглі народів. Рішення цих завдань передбачає зміни ціннісних орієнтацій у суспільстві, особливо у галузі політичної культури, аксиологічний аспект якої ще не був предметом системного соціологічного аналізу. В Україні іде пошук нової моделі суспільства, формуються принципово нові ціннісні орієнтації. Природно, що, перш ніж набути нормативного статусу, вони були багаторазово повторені на досвіді. Специфіка нинішньої ситуації полягає в тому, що відбувається тотальне несприйняття молодими людьми "батьківського" досвіду, молоді не хочуть бачити ніякого причинного зв'язку помилок минулого з майбутнім, платити за "чужі борги". Сьогодні досить актуальним є звернення саме до вивчення соціально-політичних ціннісних орієнтацій у політичній культурі, оскільки у її полі виникають нові життєві установки.

Використання одного із найразповсюдженіших при вивченні політичної культури аналітичного методу з порівняльним аналізом відкриває можливості для узагальнення високого рівня. Як зазначається у сучасних зарубіжних дослідженнях, концепція політичної культури повинна за аналогією з політекономічною теорією утримувати базисну модель орієнтації, наявністю якої обумовлюється специфіка політичної системи. Політична культура складається з тих орієнтацій, які роблять систему відмінною від інших, причому не обов'язково із тих орієнтацій, які, можливо, найбільш виразно відбиті у поглядах населення.

У главі розкривається важливе значення для формування політичної культури молоді таких соціально-психологічних категорій, як соціальна задоволеність і соціальне самопочуття, комфортність існування молодої людини у суспільстві. Від цьо-

го багато в чому залежить ступінь її ідентифікації з пануючими політичними нормами і цінностями, а значить і дієвість механізму наступності. Якщо ступінь ідентифікації незначний, це є наслідком зміни ціннісних орієнтацій у політичній культурі. У подібній ситуації важливо визначити модальність ціннісної орієнтації: чи усвідомлюється вона як бажаний взірець, пряме розпорядження, чи, навпаки, як категорична заборона.

Перехід від тоталітаризму до демократії, формування незалежної української держави потребують глибокого аналізу суспільних процесів, які мають місце в Україні останнім часом. Особливого значення за таких умов набувають соціологічні дослідження фундаментальних проблем політичної культури, і особливо політичної культури молоді, студентства, тому що важко передбачити майбутнє, однак загальновідомо, що майбутнє за тими, хто зможе повести за собою ту молодь, із якої формується інтелектуальний потенціал суспільства.

Політична культура сучасної України - це культура суспільства, що намагається позбавитися тоталітаризму і побудувати правову демократичну державу. Процес демократизації у нашій країні, який базується на принципах політичного і економічного плюралізму, при всій його непослідовності, створює передумови для формування демократичної свідомості як суспільства в цілому, так і окремих його груп. Однак суперечності переходу суспільства від тоталітарної системи до демократії обумовлюють переважно "перехідний" тип особистості, який характеризується виразною амбівалентністю ставлення до перспектив подальшого демократичного перетворення суспільства.

У главі розкривається, що зміна ціннісних орієнтацій у політичній культурі, які саме і спровоковані конфліктом між високою цінністю демократії як мети перетворення суспільст-

ва, і низькою оцінкою реальних наслідків демократизації, є причиною амбівалентності групової та індивідуальної свідомості.

Більш яскраво амбівалентність проявляється в одночасній орієнтації особистості на взаємовиключні цінності. Це можна проілюструвати на прикладі подвійного ставлення студентства до демократії.

Подвійне ставлення студентства до демократії як результат зіткнення і переплетення різних культур формується з двох складових - демократичних ціннісних уявлень і тоталітарних стереотипів свідомості і поведінки. Іншими словами, молоді люди хочуть жити у демократичному суспільстві, але вони ще не готові до цього, вони усвідомлюють мету, але не усвідомлюють засобів її досягнення, вони шанують свободу, але недооцінюють міцність тієї стіни, яку треба зруйнувати, щоб стати вільними. Одним із проявів амбівалентної свідомості є конфлікт між демократичними і традиційними цінностями.

У дисертаційному дослідженні встановлено, що зміна темпів соціального часу, яка є дуже важливою для світовідчуття останніх 6-7 років, не означає зміни самих цінностей нашого суспільства. Відбулося перегрупування їх носіїв, змінилася питома вага і статус різних груп, які розділяють ці цінності. Соціальний час, який почав значно прискорюватись з 1986 року, визначав не нові ідеї або культурні зразки, а швидку зміну політичних та ідеологічних позицій. Саме тому у політичній свідомості переважали апатія, прагматизм і навіть цинізм у ставленні до політики¹.

---

¹ Див.: Головаха Є. Політична залученість населення, проінформованість, активність, компетентність // Політологічні читання. 1992. № 2. С. 18-22.

Молоді люди стають "поколінням скептиків". Як показали дослідження, проведені Українським НДІ проблем молоді у 1991 р. у Києві, Донецькій, Львівській, Миколаївській, Ровенській, Харківській, Черкаській областях та в Криму, інтерес до політики падає, хоча кількість політичних організацій росте. Дослідники підкреслюють, що за один рік у середньому на 15-20% збільшилась кількість молоді, байдужої до політики.

Молодь втомилась від політики і прагне нерідко лише до особистої безпеки і процвітання. І тут варто звернути увагу на таку суперечність: з одного боку, розвиток ринкової орієнтації міг би, здавалось, сприяти подоланню апатії, але з іншого боку, саме ринкова орієнтація, що виникла, може стати серйозною причиною для аномії, особливо у молоді. Ми вже маємо справу з регулюючою функцією ринку, яка стає досить владною і починає мати глибокий вплив на формування суспільного характеру молоді.

Процес перебудови, перегрупування систем ціннісних орієнтацій, що відбувається зараз, дає всі підстави для розгортання багатоманітної системи ціннісних орієнтацій такої великої групи, як студентство. Ця система має складну соціальну детермінацію, йдеться про багатомірний об'єкт із складною структурою.

У дисертації підкреслюється, що політична соціалізація молоді в Україні /як і в інших країнах, утворених після розпаду СРСР/ здійснюються на фоні глобальної кризи комунізму як альтернативної перспективи розвитку людства, на фоні руйнування соціально-державного устрою та ідеологічних уявлень, створених у жовтні 1917 року. Під впливом цих процесів виявились зруйнованими традиційні механізми соціалізації, а нові ще не сформувались. Параліч вітчизняних моделей соціалізації

не міг не вплинути на політичне дозрівання молоді, на формування її ціннісних орієнтацій. Окрема частина молоді сьогодні демонструє відчуження від усієї історії радянського періоду. Для цієї частини є показовою розмитість усієї системи соціальних координат, усієї структури уявлень про саму себе, своє минуле і майбутнє. Це накладає свій відбиток на соціально-психологічну атмосферу в країні. На фоні загальнозначущих соціальних і політичних цінностей спостерігається масове поширення споживацьких орієнтацій у суспільстві при одночасному розвитку соціальної нерівності.

Політична соціалізація передбачає підготовку молоді до виконання тих чи інших ролей у суспільно-політичній сфері. Вона ґрунтується на тих цінностях і нормах, які склались у суспільстві під впливом самостійного осмислення молоддю політичної дійсності. Молоді люди не просто механічно поновлюють зміст політичної культури суспільства, але і демонструють своє особисте ставлення до неї, що проявляється у політичній позиції. Політичні цінності і норми стають орієнтирами їх політичної поведінки. Це виявляється в інтеграції молодих людей у наявну політичну систему або у відторгненні від неї.

Розпад тоталітарної системи, прагнення до свободи і демократичних змін, боротьба за перерозділ влади, за державну самостійність України створили гостру політичну ситуацію в країні. Крута ломка економічних і політичних структур, криза духовно-моральних основ і нестабільність усіх сфер життєдіяльності суспільства значно вплинули на студентство як на одну із найбільш активних і перспективних соціальних груп.

Політична соціалізація індивіда, як показано в главі здійснюється під впливом політичних і неполітичних факторів. До політичних належать: держава та її інститути, політичні партії

тії, організації, рухи, політичне спілкування в його різних формах; неполітичні фактори, які відіграють значну роль у передачі політичних ідей і цінностей, - це сім'я, неформальна група, школа, інститут, робота, церква, культура, література, засоби масової інформації. У реальному житті політичні і неполітичні фактори переплітаються у своєму впливі на індивіда.

Політична соціалізація - процес конкретно-історичний, обумовлений існуючим ладом і суспільними відносинами. Сьогодні в Україні він здійснюється у складній обстановці, обумовленій труднощами становлення державності. Це веде до кардинальних змін у політичній системі.

Осягнення процесу політичної соціалізації неможливе без аналізу механізмів передачі особистості цінностей політичної системи. Такі механізми функціонують на декількох рівнях: а/ на соціальному рівні /рівні суспільства в цілому/ існують економічні механізми включення до політики /безробіття, підкуп виборців і т.п., сюди слід віднести насилля, терор, глобальні проблеми/; б/ на соціально-психологічному рівні політичні цінності передаються як великими соціальними групами, так і через спілкування у малій групі, підлягаючи зараженню, навіюванню, ідентифікації, наuczанню, наслідуванню; в/ на внутрішньому особистісному рівні як механізм соціалізації виступають потреби, мотиви, інтереси, ціннісні орієнтації, установки, які керують поведінкою і свідомістю особистості у політиці¹. Без включення механізмів усіх рівнів політична соціалізація особистості не буде повною.

Виходячи з аналізу структури і механізмів політичної со-

---

¹ Шестопал Е.Б. Очерки политической психологии. - М.1990. С.72-73.

ціалізації, дисертант приходить до висновку, що політична соціалізація молоді і студентства в Україні у посттоталітарний період здійснювалась досить активно. Про це свідчить, перш за все, участь молоді у різних рухах. Вітчизняні дослідники умовно виділяють три етапи їх становлення: середина 80-х і кінець 1989; кінець 1989 - кінець 1991; з кінця 1991 і до сьогодні. Активізація молодіжного руху у цей період обумовлена розвитком багатопартійності і національно-демократичних рухів в Україні ¹.

Політична соціалізація студентства у постсоціалістичній Україні - складний і суперечливий процес. Вона здійснюється через діалектичну взаємодію двох тенденцій: з одного боку, це - реалізація політичних реформ, курсу на демократизацію суспільства, адже становлення правової держави диктує необхідність політичного розвитку особистості, її професіоналізму, компетентності і активності у виконанні громадянських обов'язків, а з другого, - це відчуження громадян, особливо молоді від політики, індиферентність, пасивність, апатія, що у більшості випадків пояснюється прорахунками і непорозуміннями, які допускаються владою у ході реалізації економічної і політичної

---

¹ Див.: Гарань О.В. Україна багатопартійна. - К.1991; Гарань О.В. Від створення РУХу до багатопартійності. - К.1992; Чорновіл В.М. Один рік при владі...//За вільну Україну. 1991. 27.03; Зарянов А.Я., Разумнов А.В., Турчанинова И.М. Соціально-психологіческие проблемы развития самостоятельного движения молодежи в условиях современного общества. - К. 1990; Головенько В.А. Сучасні тенденції та генезис молодіжного руху в Україні: стан, проблеми, шляхи розв'язання. - К. 1993.

реформи .

У другій главі "Особливості формування ціннісних орієнтацій у політичній культурі молоді: український варіант" розглядається роль ціннісних орієнтацій у політичному вихованні молоді на прикладі студентства, а також аналізуються аспекти формування ціннісних орієнтацій, які домінують у період становлення державності України.

Політичне виховання у дисертації розглядається як процес систематичного і цілеспрямованого впливу на політичну свідомість і поведінку людей, що включає формування свідомості окремої особи, групової політичної свідомості і суспільної свідомості в цілому.

Коли йдеться про політичне виховання особистості, актуалізується проблема ціннісних орієнтацій, а значить - і цінностей. Людина засвоює переважно соціальну систему цінностей через вплив об'єктивних умов існування і факторів життєдіяльності, а також виховання, яке здійснюється через діяльність суспільних інститутів .

Політичне виховання включає два основних компоненти: раціональний, пов'язаний із засвоєнням необхідної політичної інформації, та емоціональний, який знаходить вияв у політичній психології. До раціонального компонента належить система політичної освіти, яка забезпечує необхідний мінімум політичних знань. Ця система може бути більш або менш жорсткою /у залежності від того, у якому суспільстві - тоталітарному чи демократичному - вона здійснюється/. У Кбдшньому Радянському Союзі це була широка мережа обов'язкового політичного навчання, спрямованого на формування у радянських людей марксистсько-ленінського світогляду. У США ця система зводиться до знайомства з основними положеннями Конституції держави, і

Вілля про права людини у межах шкільної освіти; у сучасній Україні до неї можна віднести вивчення соціально-політичних дисциплін у школах і вузах.

Емоціональний компонент пов'язаний з формуванням політичних емоцій. Розрізняють прямі /переконання, примушення, навіювання, наслідування /і непрямі/ використання політичної символіки і ритуалів, моральне стимулювання, суспільно-політична атестація та ін./ методи політичного виховання.

У цьому розділі дисертант обґрунтовує необхідність політичного виховання молоді в Україні потребою формування її політичної культури, корекції її політичної поведінки.

Одним із основних методологічних принципів політичного виховання є принцип єдності теорії і практики, значимість якого на сучасному матеріалі розкривається у главі. Політичне виховання - це процес відтворення змісту і форми політичної культури як підростаючого покоління, так і нації в цілому.

Політична культура народу України, який створює свою державність, накладає відбиток на всі сторони нашого життя: як ми розуміємо політичні інтереси і пріоритети України, як приймаємо і виконуємо політичні рішення, як будуюмо міжнародну і соціальну політику - все це відбивається на обличчі нації, впливає на її майбутнє. Саме тому важливим є аналіз і політичної свідомості нації у цілому і її підростаючого покоління, зокрема, у контексті національної і світової культур. У дослідженні підкреслюється, що політична свідомість є відображенням не тільки наявних політичних відносин, дій, але і детермінується як минулим, так і майбутнім станом політичної системи суспільства. Однак дуже часто помисли молодих людей сконцентровані лише на дні сьогоднішньому, ступінь віддаленості сучасної орієнтації не високий, що є наслідком низького рівня

політичної культури.

Український варіант політичного виховання у постсоціалістичний період має свою специфіку у порівнянні з іншими країнами колишнього соціалістичного табору. Тут велику роль починає відігравати національна ідея, яка повинна стати системоутворюючим елементом демократичної політичної культури.

У дисертації на основі аналізу соціологічних досліджень, що дав змогу визначити пріоритетні політичні ціннісні орієнтації молоді, обґрунтовується необхідність створення національної програми політичного виховання, яка могла б нейтралізувати несприятливий вплив неадекватної для демократії політичної культури, сприяла б політичній стабілізації.

Постіндустріальне суспільство піднімає людину на новий рівень цілісності, передбачає єдність духовної культури надскладної соціальної системи /планетарне суспільство, загальноєвропейський дім/ при збереженні національної своєрідності складових. Іншими словами, національна культура тим більше відповідає духу національної культури, що формується, чим менше вона монокультура. У главі аналізується досвід інших країн /Німеччина/, який підтверджує цю тезу.

У формуванні політичної культури беруть участь: держава в особі законодавчих, виконавчих та судових органів; громадські організації, партії, церква; засоби масової інформації і комунікації; ділові кола або світ бізнесу; академічні кола; армія; суспільно-політичне життя; сім'я.

Усі ці "агенти" орієнтовані на певні цінності. Слід відзначити, що цінності ці - поняття рухоме, його зміст змінюється у залежності від того, який період ми розглядаємо і яку групу людей. Так, специфіка ціннісних орієнтацій у політичній культурі студентства полягає в тому, що із цього середовища у ма-

йбутньому буде формуватися політична еліта суспільства.

Постсоціалістичний період, який переживає сучасна Україна, характеризується рядом особливостей. Вони визначаються, перш за все, становленням державності України, яке зіткнулось із труднощами. Це труднощі у реалізації економічної реформи, якій складно відбутися в умовах дисбалансу і диспропорціональності, тотальної монополії вітчизняної економіки.

Економічна криза супроводжується кризою світоглядних установок, зміною ціннісної системи. Людина знаходиться у становищі світоглядної розгубленості, невпевненості в орієнтирах. Результати соціологічного опитування показали, що 87% молоді вважають: "багато з того, у що вірили наші батьки, руйнується на наших очах", 79,5% відповіли, що "проблема зараз у тому, що більшість людей взагалі ні в що не вірять", 59,5% вважають, що "раніше люди себе краще почували, тому що кожен знав, як треба себе поводити"¹. Дисертант підкреслює, що ці дані свідчать про те, що світоглядна криза охопила не тільки старше покоління, яке відчуло крах минулих ілюзій і сподівань, але і молодь. Молоді ще складніше, оскільки у сучасному суспільстві практично відсутні варіанти позитивної ідеології, яка пропонує життєствердуючі орієнтири.

Загострення соціального становища у суспільстві здійснюється на фоні, з одного боку, зuboжінням населення, а з другого - швидкого збагачення ряду підприємств і мафіозних груп. Це не може не відобразитися на спонтанному формуванні цінніс-

¹ Див.: Бекешкіна І.Є., Єленський В.Є., Перебенесюк В.П. Молодь України: прогноз готовності до конфлікту і сучасна соціо-економічна ситуація // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. - К. 1993. С.37.

них орієнтацій, адже, розглядаючи особливості становлення політичної культури молоді, не можна не враховувати вплив на цей процес підприємницької діяльності. Адже будь-яке підприємство зумовлено комплексом соціокультурних факторів, які визначають поле його діяльності і зміст. Соціокультурний контекст задає правила поведінки підприємця, бере активну участь не тільки у формуванні цілей і змісту підприємництва, виступаючи як його умова, але і політичних переваг.

Практика інформаційного суспільства дає можливість реалізації істинної свободи і творчості в межах підприємницької діяльності. У главі вказується, що підприємство у соціально-економічному плані неоднорідне. Є торгове підприємство /за М.Вебером, авантюристичне, спекулятивне/ і промислове або продуктивне. З останнім М.Вебер пов'язував усі позитивні характеристики підприємства, оскільки воно надихалось високою морально-релігійною ідеєю - протестанською етикою¹, а у другій частині світу - трудовою етикою, яка виникла на ґрунті конфуціанства або буддизму². М.Вебер виділяв два типи підприємства: а/ ділова людина та б/ ділок, ловкач, який бачить у справі тільки засіб наживи.

Підприємство служить основою для цілеспрямованого формування ціннісних орієнтацій. Воно потребує апологетики і підтримки з боку політичних сил. Тому підприємці, орієнтуючись на певні політичні сили, підтримують їх і разом з тим впливають на визначення їх цілей у політичній боротьбі. Від тих, хто переможе, багато в чому залежить не тільки майбутня політика держави, але і майбутнє підприємство як таке.

¹ Вебер М. Избранные произведения. - М. 1990. С.49-53.

² Див.: Давыдов Ю.Н. Тоталитаризм и проблемы трудовой этики // Вопросы философии. 1992. № 1.

Однак, як показують соціологічні дослідження, молодь втратила віру в оточуючих людей, 68,9 % опитаних вважають, що "майже кожен може збрехати, щоб не мати неприємностей", 64,5% упевнені, що "більшість людей у душі здатні піти на нечесний вчинок заради вигоди", 55,2% вважають, що "більшість людей у душі не люблять турбуватися заради того, щоб допомогти іншим"¹.

У цьому ж дослідженні переважають негативні оцінки політичних перетворень, що відбуваються в країні: позитивно їх взагалі ніхто не оцінив, у цілому позитивно - 38%, негативно - 39,2%, дуже негативно - 17,9%, а 9,9% вважають, що політичні перетворення зовсім не здійснюються².

Ці дані перегукуються з даними, одержаними соціологічною лабораторією Харківського педагогічного університету: 68% опитаних не мають політичного ідеалу, 88% - не беруть участі у політичних заходах, бо не бачать у них смислу, 34% взагалі ніколи не голосують. Можна сказати, що покоління, яке завтра буде керувати державою, росте асоціальним і аполітичним.

Одна із причин такої ситуації, на наш погляд, полягає в тому, що молода українська держава не має сильної молодіжної політики.

Цілеспрямоване і спонтанне формування ціннісних орієнтацій у політичній культурі молоді залежить не тільки від держави, участі у підприємстві /або іншої професійної діяльності/, але також і від політичних організацій. Діяльність

¹Див.: Бекешкіна І.Є., Єленський В.Є., Перебенесюк В.П. Молодь України: прогноз готовності до конфлікту і сучасна соціологічна ситуація... С.37-38.

² Там же.

партій впливає на формування влади законодавчої і виконавчої, або вона відверто висловлює своє ставлення до здійснення політико-владних функцій у державних і місцевих органах шляхом виконання цих владних функцій, проводячи боротьбу або знаходячись у парламентській /позапарламентській/ опозиції, а іноді і у підпіллі, наприклад, в умовах тоталітарного режиму.

Автор підкреслює, що взаємодія цілеспрямованого і спонтанного формування ціннісних орієнтацій у період становлення державності України - це дві основні тенденції формування політичної культури, позбавленої стереотипів, яка має пробудити у молоді інтерес до активного політичного життя, виховати у неї почуття соціальної справедливості, моральності, гуманізму, здатність активно протистояти політичному і моральному злу.

У заключенні дисертації підбиваються підсумки дослідження, формулюються основні висновки, щодо особливостей ціннісних орієнтацій у політичній культурі молоді постсоціалістичного суспільства.

Основні положення дисертації відображені у публікаціях:

1. Політична свідомість та політична культура // Учб. посіб.: Основи політології. Курс лекцій для студентів заочної форми навчання. - Х. 1993. - 0,5 др. арк.

2. До питання цілісної характеристики політичної культури молоді України // Учб. посіб.: Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції "Молодь в посттоталітарному суспільстві: український варіант". - Х.1993. -0,15 др.арк.

3. Особливості політичної соціалізації молоді в посттоталітарний період // Учб. посіб.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Девіантна поведінка неповнолітніх і молоді: можливості впливу". - Х.1994. - 0,15 др.арк.

Свершко Е.В. Ценностные ориентации в политической культуре молодежи постсоциалистического общества: социологический аспект. Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.07 - социология культуры, образования и науки. Харьковский государственный университет. Харьков. 1994. Защищается 3 научных публикации, которые содержат теоретическое исследование социологического аспекта ценностных ориентаций в политической культуре молодежи постсоциалистического общества. Установлено, что объективными предпосылками изменения ценностных ориентаций в политической культуре молодежи являются кардинальные преобразования не только в политической жизни, но и совокупного социально-культурного поля, в котором действует молодежь. Осуществлено внедрение в чтение курсов общей социологии, политологии, политической социологии.

Ключові слова:

Політична культура - частина духовної культури суспільства, що містить в собі політичні ідеї, ідеали, цінності, норми, традиції, визначає політичну поведінку особистості, обумовлену її ціннісними уявленнями про політичні явища, стиль її діяльності як учасника політичного процесу.

Політична соціалізація - процес засвоєння людиною норм та традицій політичної культури, які сприяють формуванню у неї необхідних якостей і властивостей для адаптації у дану політичну систему та виконанню там певних функцій і ролей.

Ціннісна орієнтація - це визначена певними цінностями спрямованість дій особистості.

of Youth in Post-socialist Society: Sociological Aspect.

The dissertation is submitted for an academic degree of Candidate of sociological science in speciality 22.00.06 - sociology of culture, education and science. The Kharkov State University. Kharkov. 1994.

Three scientific publications, including theoretical research of sociological aspects of values of political culture of youth in post-socialist society are presented. It was ascertained that the objective prerequisites of changing the grasps of values of political culture of youth are the cardinal reorganisations of not only the political life, but also of the socio-cultural field as a whole where the youth (of today) are acting. Fundamental tenets of the thesis will be applied in delivering courses of general sociology, political sociology, political sociology.

Об'єм	І др. арк.	Підписано до друку	Обл.-вид. арк. І
Тираж	100 екз.	Формат паперу 60 x 84	Зам.

Друкарня

454941

AB 31.295
AB 31.295